

**Menningarminjar í Skeiða- og
Gnúpverjahreppi**
Svæðisskráning fornleifa

Kristjana Vilhjálmisdóttir

Fornleifastofnun Íslands

FS639-1624I

Reykjavík

2016

© 2016
FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES
BÁRUGÖTU 3
101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033
FAX: 551 1047
NETFANG: fsi@instarch.is
www.instarch.is

Efnisyfirlit

1. Inngangur	I
1.1. Um fornleifaskráningu	2
1.2. Um heimildaskráningu	5
2. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra	8
2.1. Bæjarhólar og bæjarstæði	II
2.2. Útihús	II
2.3. Tún, garðar og akrar	12
2.4. Kvíar og stekkir	13
2.5. Beitarhús og sel	14
2.6. Engjar og áveitur	14
2.7. Minjar um samkomur og þinghald	14
2.8. Kuml og kirkjugarðar	15
2.9. Samgönguminjar	15
2.10. Hellar og ból	15
3. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu	16
4. Heimildaskrá	20

I. Inngangur

Árið 1989 var fornleifaskráning gerð að lögbundinni forsendu skipulagsvinnu. Síðan þá hefur mikið skráningarstarf verið unnið víða um land og hefur fornleifaskráningu hefur miðað þokkalega áfram á þessu skeiði. Fornleifaskráningu má í grófum dráttum skipta í tvennt, í svæðis- og aðalskráning. Svæðisskráning felst í heimildaúttekt og er þá farið í gegnum margvíslegar heimildir í leit að vísbendingum um þekktar fornleifar á hverju svæði. Við aðalskráningu er hins vegar farið á vettvang, gengið á alla þekhta minjastaða, þeir hnitsettir og skráðir á nákvæman hátt. Heimildaskráningin er eðli málsins samkvæmt hraðari leið til að safna saman miklum upplýsingum og getur í raun skilað talsverðum sjálfstæðum upplýsingum. Hún er einnig nauðsynlegur undirbúningur þess að farið sé á vettvang til að skrá minjar. Ísleif, gagnagrunnur Fornleifastofnunar Íslands er stærsti gagnagrunnur landsins á þessu sviði. Í honum eru nú upplýsingar um u.þ.b. 100.000 minjastaði, en þar af hefur um þriðjungur verið skráður á vettvangi.

Sveitarfélögum ber lagaleg skylda til að láta skrá minjar innan marka sveitarfélagsins áður en gengið er frá aðalskipulagi. Auk þess sjá þau gjarnan kosti þess að eiga tiltækar nákvæmar upplýsingar um staðsetningu fornleifa innan sinna marka áður en til skipulagsvinnu eða framkvæmda kemur. Það getur enda orðið kostnaðarsamt að ráðast í björgunaruppgröft ef landi hefur verið ráðstafað þar sem lögverndaðar minjar reynast vera. Fornleifaskráningu er víða lokið í þéttbýli, t.a.m. í flestum af stærri kaupstöðunum landsins og nokkrum sveitarfélögum, t.d. í allri Eyjafjarðarsýslu og sveitarfélögum sunnan Skarðsheiðar. Á hinn bóginn hefur fornleifaskráningu lítið miðað í þeim sveitarfélögum sem eru fámenn en landmikil og langtum strjálbýlli nú en var til forna. Þar eru margar minjar og eyðibýggðir, og þar bíður mikil skráningarvinna, en kostnaður á íbúa er langtum hærri en í þéttbýlli sveitarfélögum.

Haustið 2016 gerðu Skeiða- og Gnúpverjahreppur og Fornleifastofnun Íslands ses með sér samning um svæðis- og aðalskráningu fornleifa í sveitarfélaginu. Ráðist var í skráninguna í tengslum við vinnu sem nú fer fram við aðalskipulag sveitarfélagsins. Skráningin sem um er að ræða var annars vegar full heimildaúttekt (svæðisskráning) og hins vegar vettvangsskráning (aðalskráning) í Árnosi og Brautarholti þar sem þéttbýli hefur myndast. Fjármagnaði sveitarfélagið skráninguna með stuðningi frá Skipulagsstofnun. Heimildaskráningin var unnin á haustdögum 2016 og eru það niðurstöður hennar sem fjallað er um í skýrslu þessari. Vettvangsskráning verður unnin sumarið 2017 og gerð um það

sérstök skýrsla. Í þessari skýrslu gefur að líta helstu niðurstöður heimildaúttektar Skeiða- og Gnúpverjahreppi en samtals voru skráðar 2393 fornleifar í sveitarfélaginu. Fornleifastofnun hafði unnið nokkra svæðisskráningu í Skeiða- og Gnúpverjahreppi áður en gengið var til samninga við sveitarfélagið haustið 2016 og lagði hún þá skráningu til verksins til að flýta fyrir verkinu og lækka kostnað. Samtals höfðu um 500 staðir verið skráðir í Ísleifu, grunn Fornleifastofnunar Íslands, áður en svæðisskráning hófst haustið 2016 og verða hér nefnd þau helstu:

- Árið 1996 gerði Orri Vésteinsson heimildakönnun á Biskupstungna- og Grímsnesafréttum sem hluta af verkefni um menningarminjar á miðhálandi Íslands.¹
- Árið 2001 sá Birna Lárusdóttir um deiliskráningu í landi Stóra-Núps.²
- Árið 2007 vann Sólveig Guðmundsdóttir Beck deiliskráningu í landi Réttarholts.³
- Árið 2006 sá Rúnar Leifsson um deiliskráningu í landi Kílhrauns.⁴

Auk þeirra skráninga sem hér hafa verið upp taldar höfðu verið unnar nokkrar umfangsminni heimildaskráningar í tengslum við önnur verkefni og unnu meðal annars Árný Leifsdóttir og Sædís Gunnarsdóttir þá heimildavinnu. Við yfirferð heimilda úr Skeiða- og Gnúpverjahreppi var einnig reynt að nýta útgefna skráningarskýrslur frá öðrum aðilum, þar sem þær lágu fyrir og var þess þá alltaf getið skilmerkilega í texta og heimildareit við hvern minjastað.

Um svæðisskráningu í Skeiða- og Gnúpverjahreppi, sem og ritun skýrslu þessarar sá Kristjana Vilhjálmsdóttir. Skýrslan hér á eftir byggir á öðrum skráningarskýrslum Fornleifastofnunar Íslands og eru staðlaðir kaflar um fornleifaskráningu með sama sniði og hefð er fyrir í slíkum skýrslum.

1.1. Um fornleifaskráningu

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar í landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum og sér í lagi staðir sem

¹ Orri Vésteinsson, 1996.

² Birna Lárusdóttir, 2001.

³ Sólveig Guðmundsdóttir Beck, 2007.

⁴ Rúnar Leifsson, 2006 (óútgefð).

á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum síðan eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugunum og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning. Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmiskonar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbindingar um tegundir og hlutverk mannvirkjaleifanna. Slík heimildakönnun er nauðsynlegur undirbúningur undir vettvangsathugun, en hún getur líka skilað sjálfstæðum niðurstöðum. Nægilegar heimildir eru til, til að gefa grófa mynd af fjölda, eðli og ástandi minja á ákveðnum svæðum og skipuleg heimildaúttekt í því skyni getur komið að gagni við skipulagsgerð jafnt sem minjavernd og rannsóknir. Svæðisskráning er nauðsynlegur grunnur frekari skráningar á hverju svæði. Hún felst í öflun heimilda um fornleifar á afmörkuðu svæði og söfnun gagna sem gefa margvíslegar vísbindingar um menningarminjar. Markmið svæðisskráningar er að gefa heildaryfirlit um ástand og eðli menningarminja á svæðinu, finna og skilgreina svæði og staði sem eru sérstaklega athyglisverðir eða í sérstakri hættu, og að vera undirbúningur undir aðalskráningu fornleifa. Aðalskráning felur í sér vettvangsvinnu og miðar að því að staðsetja og kortleggja einstaka minjastaði og lýsa þeim á skipulegan hátt.

Að auki má minna á að mat á því hvað teljast markverðar fornleifar hefur lengst af tekið mið að sögu lands og þjóðar í heild. Minni gaumur hefur verið gefinn að sérkennum ákveðinna svæða og fornleifum sem eru markverðar í samhengi héraðssögu. Af þessum ástæðum er eðlilegt að fornleifaskráning sé unnin í nánú samstarfi við sveitastjórnir og stofnanir þeirra, og með hliðsjónir af þörfum þeirra.

Hér á eftir verður gerð grein fyrir þeirri aðferðafræði sem liggur að baki svæðisskráningu fornleifa, en fyrst greint stuttlega frá þeim skilgreiningum sem lagðar eru til grundvallar við fornleifaskráningu. Eftirfarandi skilgreiningu er að finna í 3. grein laga um menningarminjar (Lög nr. 80 29. júní 2012):

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bóllum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Samkvæmt lögum eru öll mannvirki eldri en 100 ára skilgreind sem fornleifar, en við skráninguna er þó notast við aðeins víðari skilgreiningu. Allar byggingar úr torfi og grjóti eru skráðar sem og önnur mannvirki sem eru til vitnis um horfið verklag eða tækni. Þar með geta talist elstu steypubyggingar, byggingar úr blönduðu efni (torf, grjót, timbur, steypa, bárujárn) og mannvirki eins og heimarafstöðvar, sundlaugar, upphlaðnir vegir frá því fyrir jarðýtuöld, fiskplön, áveituskurðir og hvers kyns minjar aðrar sem tengjast umbreytingum í atvinnuvegum og lífsafkomu á fyrri hluta 20. aldar. Minjar sem tengjast seinni heimsstyrjöldinni, veru setuliðsins í landinu og framkvæmdum á vegum þess (vegir, flugvellir, braggahverfi, skotgrafir o.s.frv.) eru einnig skráðar. Þær heimildir sem stuðst er við í svæðisskráningu geyma hins vegar yfirleitt mjög lítið af upplýsingum um nútímaminjar og er því ekki að vænta heildstæðs yfirlits um þær fyrr en á stigi aðalskráningar.

Ýmiskonar upplýsingar sem átt gætu heima í menningarsögulegum gagnagrunni rata þó ekki inn í svæðisskráningu fornminja. Þetta eru t.d. heimildir um staðsetningu engja og bithaga, nytjaskóga og veiðistaða. Söfnun slíkra upplýsinga krefst annarskonar gagna og öðruvísi aðferðafræði en skráning eiginlegra fornleifa og er auk þess mun viðráðanlegri á stigi aðalskráningar. Þar sem til eru nærtækar upplýsingar um gróðurfar og búskaparskilyrði fyrir einstakar jarðir (t.d. í sóknarlýsingum og héraðssögurum) er þeim þó safnað saman á stigi svæðisskráningar.

Það er ennfremur skýrt af ofangreindri skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnugreinum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari víðu skilgreiningu hefur

verið fylgt við gerð fornleifaskrárinnar og í anda hennar eru einnig skráðir staðir eins og orrustustaðir, skilgreinanlegir staðir þar sem atburðir, sem tengjast sögu og bókmenntum Íslands, hafa átt sér stað og staðir þar sem draugar eiga að hafa haldið til. Dæmi um staði sem eru ekki skráðir eru eyktamörk sem eru ekki manngerð og drangar sem kallaðir eru nátttröll, en það heiti virðist oftast vera tegundargreining á náttúrumyndunum frekar en að sagnir séu um að tröll hafi dagað þar uppi. Þar sem slíkar sagnir eru til staðar, eru þær auðvitað skráðar. Á hinn bóginn eru öll grettistök skráð. Hvað er skráð og hvað ekki er því vitanlega umdeilanlegt en byggir fyrst og fremst á því að fyrirsjáanlegt sé að gagn megi hafa af upplýsingunum.

1.2. Um heimildaskráningu

Við hefðbundna fornleifaskráningu hefur fyrst og fremst verið leitast við að finna og staðsetja einstakar rústir sem sýnilegar eru á yfirborði. Ekki er reynt að grennslast fyrir um hvar fornleifar geti leynst undir yfirborði, en ætla má að meginþorri minja á Íslandi sé þannig hulinn sjónum. Til að ráða bót á þessu hefur Fornleifastofnun Íslands notað tvær aðferðir. Annars vegar er um að ræða leit að vísbendingum um staðsetningu einstakra menningarminja, einkum með stuðningi gamalla túnakorta og örnefnaskráa. Hins vegar eru óbeinar vísbendingar, svo sem örnefni, sem oft gefa vísbendingar um staðsetningu og hlutverk minja. Heimildir um byggð og búsetu eru einnig mikilvægar, en útfrá yfirliti um staðsetningu og dreifing byggðar má gera sér allgóða hugmynd um umfang og eðli menningarminja sem þeirri byggð hafa fylgt jafnvel þótt þeirra sjái ekki stað lengur. Við upphaf svæðisskráningar fornleifa er því gert yfirlit um sögu byggðar á hverri jörðu, jarðir og jarðatakörk skilgreind. Helstu heimildir við þessa vinnu eru jarðabækur frá ýmsum tímum, sölubríf og landamerkjalyásingar. Þá er farið skipulega yfir vísbendingar um menningarminjar á hverjum stað, þ.e. túnakort og örnefnaskrár. Að því loknu er leitað í beinum heimildum um fornleifar á ýmsum stöðum, s.s. í fornleifaskýrslum.

Notagildi svæðisskráningar eru ákveðin takmörk sett og hún getur aldrei komið í stað vettvangskonunnar (aðalskráningar). Í fyrsta lagi takmarkast svæðisskráning við þá flokka heimilda sem eru aðgengilegastir og gefa heildstæðasta mynd af menningarminjum á viðkomandi svæði. Er þar um að ræða jarðabækur, fornleifaskýrslur, örnefnaskrár og túnakort. Aðrar heimildir eins og t.d. ævisögur eða ferðasögur, sem oft geyma nákvæmar upplýsingar um húsaskipan og staðsetningu mannvirkja á 19. öld, eru ekki rannsakðar skipulega á stigi svæðisskráningar þar sem nákvæmni og fjöldi slíkra upplýsinga er

tilviljanakenndur og erfitt að hafa upp á þeim þegar stór svæði eru könnuð. Heimildir af þessu tagi eru hins vegar kannaðar á stigi aðalskráningar. Í öðru lagi getur svæðisskráning ekki gefið nákvæmar upplýsingar um staðsetningu allra minjastaða og í þriðja lagi er ekki hægt að segja til um ástand eða afdrif allra minjastaða á grunni svæðisskráningar. Nákvæmra upplýsinga um þessi atriði er ekki hægt að afla nema með vettvangsathugun, en á grunni svæðisskráningar má hins vegar gefa góða mynd af dreifingu og ástandi fornleifa á skráningarsvæðinu.

Helstu heimildaflokkar sem nýttir eru við svæðisskráningu eru eftirfarandi:

JARÐABÆKUR: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er helsta og ítarlegasta verk sinnar tegundar og grundvallarheimild um sögu byggðar á Íslandi. Við svæðisskráningu er þó einnig stuðst við *Jarðatal Johnsens* frá 1847, og er númerun jarða og minjastaða grundvölluð á því riti. Í þessum ritum má oft finna ítarlegar upplýsingar um búsetu á viðkomandi jörðum, staðhætti, landgæði og hlunnindi. Þau gefa einnig allgóða mynd af dreifingu byggðar á skráningarsvæðinu, og með því að bera jarðabækur saman við jarða- og landamerkjaskjöl fæst gróf mynd af þróun byggðar, skiptingu jarða og breytingum á eignarhaldsfyrirkomulagi. Þessar heimildir geta að jafnaði ekki um einstaka minjastaði, aðra en bæjarstæði og stöku sinnum selstöður og námur eins og mótak eða torfristu.

TÚNAKORT: Um 1920 voru gerðir uppdrættir í mælikvarðanum 1:2.000 af túnnum svo til allra jarða á Íslandi. Kortin eru allmisjöfn að gerð enda eftir mismunandi mælingamenn. Öll sýna þau þó mörk túnanna og langoftast er staðsetning bæjarhúsa og útihúsa innan þeirra sýnd, en yfirleitt engin hús utan túns. Einnig eru ritaðar á kortin upplýsingar um stærð túna í fermetrum og/eða dagsláttum, hversu stórt hlutfall þeirra var þýft, og stærð matjurtagarða. Túnakort frá 1920 eru til fyrir flesta bæi í Skeiða- og Gnúpverjahreppi. Einnig eru til eldri túnakort, sem Danir gerðu um 1906, fyrir alla bæi í hinum gamla Skeiðahreppi og tvo bæi í Gnúpverjahreppi. Þau kort voru ætíð notuð þar sem þau voru til enda er ljóst að talsverðar breytingar hafa orðið á húsaskipan í heimatúnum íslenskra bæja á fyrstu áratugum 20. aldar og því oft talsverður munur á dönsku kortunum og túnakortunum frá því um 1920.

ÖRNEFNASKRÁR: Söfnun og skráning örnefna hófst á seinni hluta 19. aldar og þá fyrst og fremst í samhengi við skýringar fornrita. Það var hins vegar ekki fyrr en eftir 1920 að

2. Helstu tegundir menningarminja og ástand þeirra

Í Skeiða-og Gnúpverjahreppi voru skráðar 2393 fornleifar haustið 2016. Fornleifarnar voru á 63 jörðum, tveimur afréttarsvæðum, tveimur eyjum og einu friðlandi. Að meðaltali voru því um 35 minjastaðir á hverju svæði. Fjöldi skráðra fornleifa á jörð er þó mjög misjafn og helst í hendur við stærð jarðanna og landgæði. Flestar fornleifar voru skráðar á Stóra-Núpi, eða 75, en fæstar á Efri-Hömrum, þar sem einungis ein fornleif var skráð.

Svæðið sem fjallað er um í skýrslunni er víðfeðmt og samanstóð um miðja 19. öld af tveimur hreppum: Skeiðahreppi og Gnúpverjahreppi. Einnig fellur innan svæðisins ein jörð sem á þeim tíma tilheyrði Hrunamannahreppi. Gera má því ráð fyrir að fornleifarnar séu nokkuð breytilegar eftir svæðum. Tæplega helmingi fleiri fornleifar voru skráðar í Gnúpverjahreppi en Skeiðahreppi, eða 1363 á móti 998.

Við skráningu minja eru þær flokkaðar á tvennan hátt, annars vegar er getið um tegund fornleifar hins vegar um hlutverk.

Tegund

Tegundarflokkun fornleifa snýr að eðli þeirra eða gerð og segir í raun til um það hvaða sannanir eða vísbendingar eru fyrir hverjum minjastað. Á heimildastigi er því tegundin oftast annað hvort örnefni eða einfaldlega heimild en á aðalskráningarstigi, þ.e. þegar vettvangsskráning fornleifa fer fram, tekur tegundarflokkun skráðra fornleifa yfirleitt talsverðum breytingum þar sem betri vísu fæst þá fyrir því hvort sýnilegar fornleifar séu á skráðum minjastöðum. Færast þá minjastaðirnir í flokka sem eru meira lýsandi fyrir eðli eða gerð minjanna, dæmi: *tóft, garðlag, hús*, o.s.frv.

Sem fyrr segir er á svæðisskráningarstiginu yfirleitt erfitt að segja til um það með vísu hvort fornleifar séu enn sýnilegar á þeim stöðum sem skráðir eru hverju sinni þó heimildir segi til um að svo hafi einhvern tíma verið. Því er valinn tegundarflokkurinn *heimild* fyrir þá minjastaði. Oft á tíðum eru örnefni eina vísbendingin um fornleifar, dæmi: *Fjárhúsholt*, en þeir minjastaðir eru þá skráðir í tegundarflokkinn *örnefni*. Má í raun segja að þumalputtareglan sé sú, á svæðisskráningarstiginu, að minjar lendi í öðrum hvorum þessara flokka en á þessu eru þó nokkrar undantekningar. Í einhverjum tilvikum er nokkuð örugg vísu fyrir því að fornleifar séu enn á viðkomandi stað og eru þeir staðir þá flokkaðir til tegundar í samræmi við það eins og t.d. sem *tóft, garðlag, hús, stífla, hellir* o.s.frv. Auk þess er skráðir staðir sem taldir eru tengjast atburðum í þjóðsögum eða í Íslendingasögunum, þó ekki séu endilega vísbendingar um efnislegar fornleifar á þeim. Eru þeir þá eftir atvikum

skráðir til tegundar sem *þjóðsaga* eða *sögustaður*. Einnig eru skráðar náttúruminjar sem hafa menningarsögulegt gildi en innan þess flokks eru t.d. tegundirnar *álagablettur*, *lind*, *laug*, *hver* o.s.frv. Loks eru skráðir staðir þar sem fundist hafa gripir, eða mannabein án þess þó að það séu frekari upplýsingar um fornleifar á þeim. Eru þessir staðir skráðir í tegundarflokkana *gripir* eða *mannabein*. Tveir tegundarflokkar hafa sérstöðu en það eru flokkarnir *bæjarhóll* og *bæjarstæði*. Eru þeir ávallt valdir fyrir staði þar sem bæir hafa staðið, jafnvel þótt ekki sé endilega víska um að þar sé ennþá minjar að finna. Er reglan sú að staðir þar sem búseta hefur varað lengi, þ.e. um aldir, eru settir í flokkinn *bæjarhóll* þar sem líkur eru á að uppsöfnun hafi orðið. Bæir þar sem búseta hefur varað stutt, þ.e. nokkra áratugi og litlar líkur eru á að uppsöfnun mannvistarlaga hafi orðið að ráði, eru svo settir í flokkinn *bæjarstæði*.

Í töflunni á hér á eftir má sjá tegundir skráðra fornleifa í Skeiða- og Gnúpverjahreppi:

Tegund	Fjöldi	Tegund	Fjöldi
álagablettur	9	kirkjugarður	1
bæjarhóll	63	kuml	6
bæjarstæði	18	mannabein	3
dys	1	mannvirki	1
garðlag	3	náma	1
gata	2	sögustaður	8
gerði	1	tóft	30
gripir	7	tóftir	3
gryfja	1	varða	17
heimild	1867	þjóðsaga	34
hellir	1	þúst	4
hleðsla	1	örnefni	309

Hlutverk

Hlutverkaflokkun fornleifa snýr að notkun þeirra eða hlutverki. Til dæmis er tegundin „bæjarhóll” þannig skráð með hlutverkið „bústaður”, heimildir um útihús er e.t.v. hægt að greina frekar í hesthús, fjárhús o.s.frv., varða getur t.d. þjónað hlutverki eyktamarks, samgöngubótar eða landamerkis og örnefni eins og *Selhólar* vísað á mannvirki með hlutverkið sel. Hið sama á við um greiningu hlutverka og tegunda, þ.e. ekki er alltaf hægt að ráða í hlutverk mannvirkja á heimildaskráningarstigi. Við vettvangsathugun er oft hægt að varpa skýrara ljósi hlutverk forminja, bæði útfrá athugun á gerð fornleifanna og útfrá

munnlegum heimildum, þ.e. með aðstoð staðkunnugra heimildamanna. Skiptingu skráðra fornleifa í Skeiða-og Gnúpverjahreppi eftir hlutverkum má sjá í töflunni hér á fyrir neðan. Í tilviki fornleifa með óskráð hlutverk er í flestum tilvikum annað hvort um að ræða sérhæft hlutverk sem ekki fellur inn í staðlaða flokkun, eða að ekki er öruggt hvert hlutverk fornleifanna er.

Bústaðir og býli	Fjöldi
bústaður	73
býli	89
útilegumannabústaður	3

Aðrar búsetuminjar	Fjöldi
bað	5
brunnur	65
eldhús	2
eyktamark	3
kolagröf	8
landamerki	97
mógrafir	69
mylla	7
rauðablástur	4
rista	40
smiðja	6
sundlaug	2
varnargarður	1
vatnsból	23
þvottalaug	2
þvottastaður	18

(Þjóð)sögustaðir	Fjöldi
draugur	13
huldufólksbústaður	11
manndómsraun	2
skrímsli	3
tröll	8
tröllabústaður	2
vígi	1

Landbúnaðarminjar	Fjöldi
akur	10
áveita	47
beitarhús	70
fjánhús	86
fjárskýli	22
fjós	25
geitakofi	2
hesthús	24
heygarður	5
heygryfja	1
hlaða	1
hrossaborg	1
hrútakofi	2
hænsnakofi	2
kartöflugarður	2
kálgarður	15
kvíar	54
lambhús	43
nátthagi	18
refagildra	1
rétt	45
sel	23
skotbyrgi	3
smalakofi	5
stekkur	57
tún	1
túngarður	96
útihús	312
vörslugarður	7

Kirkjur og legstaðir	Fjöldi
bænhús	7
hálfkirkja	2
kirkja	5
legstaður	33

Samgönguminjar	Fjöldi
áfangastaður	10
brú	21
ferja	10
leið	317
náttstaður	19
sæluhús	15
tjaldstæði	13
traðir	37
vað	83

Samkomustaðir	Fjöldi
aftökustaður	2
leikvöllur	17
þingstaður	9

Minjar um veiðar	Fjöldi
gæsarétt	17
lögn	5
naust	1

Annað	Fjöldi
óskráð	108
óþekkt	123

2.1. Bæjarhólar og bæjarstæði

Yfirleitt hafa bæir staðið á sama stað öldum saman, jafnvel allt frá landnámsöld til þessarar og hafa þá myndast bæjarhólar, samsettir úr byggingaleifum og mannvistarlögum. Í bæjarhólum er jafnan mikilla og fjölbreytilegra fornminja að vænta. Í þeim er geymd saga daglegs lífs kynslóðar á kynslóð ofan og í þeim er flesta forngrípi að finna. Bæjarhólar eru því ein mikilvægasta tegund fornleifa og brýnt að koma í veg fyrir að þeir verði eyðileggingu að bráð. Vandinn við bæjarhóla er hins vegar sá að í meirihluta tilfella er enn búið á þeim og víða hafa steypuhús með djúpum kjöllum verið byggð á þeim og skemmt þá að meira eða minna leyti.

Raskaðir bæjarhólar geta þó engu að síður verið markverð rannsóknarefni og er mikilvægt að reynt verið að finna leiðir til að fylgjast með framkvæmdum á þeim, enda skýrt í lögum að ekki megi raska þeim. Sjaldnast er hægt að komast að því hvort bæjarhólar eru óskemmdir eður ei, nema við vettvangsathugun. Oftast eru þó til upplýsingar um hvort bæjarstæði hafi verið flutt til á undanförunum áratugum/á síðustu 100 árum og má ganga útfrá því, að þar sem hús hafa ekki verið flutt séu bæjarhólar meira eða minna raskaðir. Á skráningarsvæðinu má ætla að ekki séu margir óhreyfðir bæjarhólar, en þó gætu þeir verið nokkrir, þar sem bæir hafa verið fluttir til, eða lagst í eyði. Hins vegar er talsvert af smá- og kotbýlum á svæðinu, þar sem byggð hefur jafnvel lagst af fyrir vélvæðingu landbúnaðar. Frá sjónarmiði fornleifafræðinnar eru staðir af þessu tagi ekki síður mikilvægir en bæjarhólar á lögbýlum. Slíkir staðir geta einnig haft mikið kynningargildi því á þeim getur verið auðvelt að átta sig á legu og afstöðu bygginga. Nokkrir slíkir staðir eru á skráningarsvæðinu, og mun þar vera eitthvað um fornleifar sem gætu nýst vel til kynningar á sögu svæðisins. Það mun þó skýrast betur við aðalskráningu. Alls eru skráðir 63 bæjarhólar og 18 bæjarstæði í Skeiða- og Gnúpverjahreppi. Skráð býli eru 89 talsins, en þar teljast með 17 af 18 skráðum fornminjum af tegundinni „bæjarstæði“.

2.2. Útihús

Fyrir utan bæjarhúsin sjálf voru peningshús helstu byggingar á hverri jörð. Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi eru skráð alls 502 útihús að frátöldum hlöðum. Þar af eru 312 með óskilgreint hlutverk, en þau eru í flestum tilvikum skráð upp af túnakortum þar sem hlutverk þeirra er ekki tilgreint sérstaklega. Eins og víðast á Íslandi voru útihús dreifð um túnin. Af þeim sem greind voru eftir hlutverki voru 131 hús undir sauðfé, 24 hesthús, 25 fjós,

tveir hænsnakofar, tveir geitakofar og sex smiðjur. Fjós voru reyndar oft ekki sérstakar byggingar heldur hluti af bæjarhúsunum og má því ætla að fjöldi þeirra hafi verið meiri en skráningin gefa til kynna. Smiðjur, af einhverju tagi, voru líklega við flesta bæi og var vegna eldhættu algengara að þær væru sérstök hús en ekki áföst bænum.

Útihús virðast oftast hafa staðið á sömu stöðum um aldir og hafa á slíkum stöðum myndast litlir rústahólar. Fyrir einni öld síðan voru langflestar byggingar á Íslandi peningshús, en þeim hefur fækkað meira síðan en nokkurri annarri tegund mannvirkja. Sést þetta vel á samanburði á túnakortum frá um 1906 og 1920 en útihús eru nær undantekningarlaust mun fleiri á eldri kortunum en þeim yngri. Ástæðan er fyrst og fremst túnrækt en einnig hafa yngri og stærri peningshús úr steypu víða verið byggð ofan á eldri útihúsarústum og jafnvel tekið við hlutverki margra smærri húsa.

Hlöður urðu ekki algengar á Íslandi fyrr en undir lok 19. aldar eða í byrjun þeirrar 20. og munu hey víðast hafa verið geymd í stæðum eða gryfjum við útihús, þótt ekki séu glöggar heimildir um þetta. Auk þess má gera ráð fyrir því að einhver landshlutamunur hafi verið á þessu, enda aðstæður ólíkar. Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi er skráð ein hlaða, auk fimm heygarða og einnar heygryfju.

2.3. Tún, garðar og akrar

Túngarðar hafa verið byggðir um tún allt frá landnámi. Á seinni öldum virðist hleðslu og viðhaldi túngarða víða talsvert hafa verið ábótavant. Á 19. öld var rekinn áróður fyrir túngarðshleðslum. Á skráningarsvæðinu voru skráðir 96 túngarðar, auk 18 nátthaga. Túngarðar eru þess eðlis að þeirra er sjaldan getið í heimildum öðruvísi en á tilviljunarkenndan hátt. Oft er ekki hægt að greina hvort garðar þessir eru fornir, en líklegast verður að telja að margir séu þeir frá 19. öld. Auk eiginlegra tún- og vörslugarða sem gerðir voru til að hlífa túnnum við ágangi búpenings voru víða um land hlaðið talsvert af görðum, til að verja tún og hús fyrir skriðuföllum eða ágangi sjávar, s.s. varnargarðar.

Á undanförunum árum hafa orðið hraðar framfarir á sviði fornleifavísinda og hafa menn m.a. þróað aðferðir, sem byggja á efnagreiningum á jarðvegi, er gefa upplýsingar um ræktun túna og áburðarnotkun til forna. Til þess að hægt sé að beita slíkum aðferðum verða túnin að vera óskemmd af vinnuvélum og helst má tilbúinn áburður ekki hafa verið borinn á þau. Talið er að akuryrkja hafi verið stunduð víða um land frá landnámi og fram á 15. eða 16. öld. Ekki er vitað hvers vegna kornrækt lagðist af á Íslandi en ýmsar tilgátur hafa verið

settar fram um orsakir þessa eins og kólnandi veðurfar, skortur á vinnuafli vegna mannfækkunar á 15. öld eða aukinni sjósókn.⁵ Hvað sem því líður þá má víða um land finna minjar um akuryrkju annað hvort í formi örnefna, eða sýnilegra fornleifa. Minjar um akuryrkju verða þó að teljast til sjaldgæfari minja á Íslandi, en tíu minjar tengdar akuryrkju voru skráðar í Skeiða- og Gnúpverjahreppi.

Á 18. öld hófst ræktun nytjaplantna aftur á Íslandi og voru gerðar einhverjar tilraunir með ræktun á korni, en þó aðallega káli og rótarávöxtum eins og rófum, gulrótum, næpum og kartöflum. Árangurinn var ærið misjafn og um miðja 18. öld sendu dönsk stjórnvöld jóska bændur til Íslands til þess að kenna Íslendingum ræktun nytjaplantna. Sú viðleitni bar þó lítinn árangur og varð það útbreidd skoðun á þessum tíma að kálrækt væri ekki arðvænleg.⁶ Þrátt fyrir þetta breiddist kálræktin síðar út um allt land og fór svo að kálgarðar voru komnir við flesta bæi í upphafi 20. aldar eins og sést glögglega á túnakortum frá þeim tíma. Leifar hlaðinna kálgarða að eru með algengari fornleifum á Íslandi en á skráningarsvæðinu voru skráðir 15 kálgarðar og tveir kartöflugarðar. Þær tölur eru þó ekki fyllilega lýsandi fyrir fjölda skráðra garða þar sem að auki voru 57 kálgarðar og tveir kartöflugarðar skráðir með öðrum minjum. Í flestum tilvikum var þar um að ræða kálgarða sem sýndir voru upp við bæjarhús á túnakortum og þá skráðir með bæjarhólnum.

2.4. Kvíar og stekkir

Á flestum stöðum landsins lögðust fráfarur af um og upp úr aldamótunum 1900. Skráðir stekkir í Skeiða- og Gnúpverjahreppi eru 57. Stekkir virðast yfirleitt vera einfaldar girðingar eða tóftir með litlu hólfi (lambakró) á einni hlið eða við annan enda. Sumstaðar hafa myndast litlir túnblettir í kringum stekki, sem voru slegnir. Kvíar voru yfirleitt mun nær bæ en stekkirnir og oft beinlínis í túnjaðri. Ekki hafa það alltaf verið hlaðnar kvíar, heldur aðeins ákveðinn staður þar sem ær voru mjaltaðar og sumstaðar voru færirkvíar notaðar, sérstaklega þegar komið var fram á 20. öld. Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi voru skráðar 54 kvíar.

Aðrar minjar sem tengjast mjaltaám eru smalakofar. Alls voru fimm smalakofar skráðir í Skeiða- og Gnúpverjahreppi en líklegt er að smalakofar og skýli hafi verið á fleiri stöðum, því algengt hefur verið að nýir smalar byggðu sinn eigin kofa frá grunni. Smalakofar eru nánast án undantekninga við staði sem hátt ber og víðsýnt er.

⁵ Birna Lárusdóttir, 2011: bls. 173-174.

⁶ Birna Lárusdóttir, 2011: bls. 175-176.

2.5. Beitarhús og sel

Beitarhús voru stundum reist á tóftum gamalla býla og selja svo segja má að hlutverk sumra tóftanna hafi verið margþætt í aldanna rás. Á svæðinu voru skráð 70 beitarhús og 23 sel. Þess er sjaldnast getið hve lengi haft var í seli en seljabúskapur leið víða undir lok snemma á 19. öld. Seljarústir eru yfirleitt skráðar á stærri jörðum, kirkjujörðum og stærri býlum, sem eiga land til fjalla eða afréttarlanda. Mörg rannsóknarefni eru enn óleyst varðandi seljabúskap. Ekki hefur enn verið ráðið fram úr hvernig greina megí muninn á selbyggingum og byggingum þar sem búið var allt árið og er það eitt af mikilvægari verkefnum íslenskrar fornleifafræði. Sömuleiðis er lítið sem ekkert vitað um mismunandi tegundir seljabúskapar.

2.6. Engjar og áveitur

Fram á þessa öld var hluti heyafla hveirrar jarðar fenginn á engjum. Af örnefnaskráum sést að menn hafa oft leitað langt eftir örlytlum heytuggureytingi og móar hafa verið slegnir þar sem nú sprettur lítið sem ekkert gras. Bestu engjarnar voru flæðiengjar þar sem vatn flæddi yfir öðru hvoru. Þar sem flæðiengjar voru ekki frá náttúrunnar hendi var vatni víða veitt á móa og mýrar. Algengt var að veita bæjarlækjum á svæði utan við tún og gætu á nokkrum stöðum enn sést merki um stíflur og veituskurði sem byggðir voru í þessum tilgangi. Alls voru í Skeiða- og Gnúpverjahreppi skráðar 47 áveitur. Einnig er innan svæðisins Skeiðaáveitan sem náði yfir 3120 ha á 20 jörðum. Að áveitunni var unnið á árunum 1917-23 og fellur hún því brátt undir lagalega skilgreiningu fornleifa.⁷

2.7. Minjar um samkomur og þinghald

Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi eru skráðar níu minjar um þing. Þær eru: Minjar Árneshingstaðar beggja vegna Þjórsár, þ.e. í Árnosi og í landi Minna-Hofs, þriggja hreppa þingstaður í Laxárholti í landi Skarðs, tvö þinghús á þingstað Skeiðahrepps á Húsatóftum, þingstaður Gnúpverjahrepps á Stóra-Núpi, Áshildarmýri í landi Kílhrauns þar sem Árneshingjaskrá var rituð 1496, örnefnið Þingnes í landi Haga og Lögrétta í landi Þjórsárholts. Að auki eru skráðir tveir aftökustaðir og 17 leikvellir á svæðinu.

⁷ Helgi Skúli Kjartansson, 1988: bls. 331.

2.8. Kuml og kirkjugarðar

Grefrað hefur verið í kirkjugörðum þar sem voru sóknarkirkjur og útkirkjur og jafnvel einnig við bænhús, en kirkjur og bænhús voru miklu algengari á miðöldum en seinna varð. Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi eru skráðar fimm kirkjur, tvær hálfkirkjur og sjö bænhús. Voru kirkjugarðar við flestar þessara kirkna.

Sagnir og munnmæli um legstaði fornanna er víða að finna og tengjast þær oft á tíðum ákveðnum stöðum í landinu, s.s. hólum. Oft á tíðum eru þessir meintu fornmannahaugar ekki annað en náttúrumyndanir, en á öðrum stöðum gæti hafa geymst þekking um mannabeinafundi eða gripa sem sagan hefur síðan spunnist frá. Af 33 legstöðum sem skráðir eru í sveitarfélaginu og ekki tengjast kirkjuhaldi eru 16 slíkir fornmannahaugar. Hinir 17 legstaðirnir skiptast í tíu kuml, fjóra aðra mannabeinafundi, tvær yngri sagnir um legstaði og eina hestsgröf.

2.9. Samgönguminjar

Talsvert er skráð af samgönguminjum í hreppunum, þar á meðal 317 leiðir, 37 traðir, 83 vöð, 21 brú, og tíu ferjur. Einnig eru skráðir tíu áfangastaðir, 15 sæluhús, 19 náttstaðir og 13 tjaldstæði. Þess ber að geta að fjölmargar vörður eru skráðar í hreppunum og er líklegt að einhverjar þeirra teljist til samgönguminja þótt hlutverk þeirra verði ekki greint af heimildunum.

Skráðar leiðir í hreppunum eru fjölmargar. Flestar liggja þær innan héraðsins, milli bæja eða innan einstakra jarða, en einnig voru skráðar nokkrar þjóðleiðir til nágrennahéraða. Má telja ljóst að sá fjöldi leiða sem skráður er innan jarða gefi ekki alveg raunsæja mynd. Margar þeirra hafa sennilega legið milli jarða þó þess sé ekki getið í heimildum auk þess sem fleiri en eitt örnefni geta átt við einu og sömu leiðina. Það er því líklegt að tala þeirra breytist nokkuð við aðalskráningu.

2.10. Hellar og ból

Á skráningarsvæðinu eru hellar sem nýttir voru á ýmsan máta, t.d. sem skepnuhús, geymslustaðir eða sæluhús. Aðeins er ein fornleif af tegundinni hellir skráð í Skeiða- og Gnúpverjahreppi, en hins vegar eru á svæðinu fleiri hellar sem ekki hafa verið skráðir á vettvangi og falla því undir tegundina „heimild“.

3. Verndun og kynning minja á skráningarsvæðinu

Eins og þegar hefur verið minnst á, þá eru líkur á að meirihluti fornleifa innan túna á skráningarsvæðinu hafi verið eyðilagður á 20. öld og að nú sjáist aðeins brot þeirra rústa sem áður sást til á yfirborði. Það er helst á eyðijörðum og inn til dala á smærri kotbýlum eða hjáleigum sem hafa farið í eyði á fyrri hluta 20. aldar eða fyrr sem vænta má að hlutfall óskemmdra minja verði hærra. Skilvirk minjavernd verður að byggja á vettvangsathugunum þar sem tekið er tillit til sýnilegra sem og „ósýnilegra” minja. Benda má á nokkur atriði sem vert er að hafa í huga við áætlanagerð og skipulag byggðar. Flestar fornleifarnar er að finna á gömlum bæjarstæðum sem oftast en ekki er enn búið á. Mikilvægt er að reynt verði að takmarka framkvæmdir á slíkum stöðum og jafnframt að fagaðilar fylgist vel með því raski sem nauðsynlegt er. Dregið hefur úr framkvæmdum í landbúnaði á undanförunum árum og stafar þeim tóftum sem enn eru sýnilegar því ekki jafnmikil hætta og áður af nýbyggingum, framræslu og túnasléttun. Mikill hluti slíkra tófta eru stekkir, beitarhús, eyðikot og sel og hafa margar þeirra kynningargildi. Brýnt er að komið verði í veg fyrir frekari eyðileggingu slíkra minja. Auk vegagerðar og línulagna stafar fornleifum nú helst hætta af skógrækt og aukinni sumarbústaðabyggð auk þess sem nýbyggingar og framkvæmdir ógna fornleifum. Aukin skógrækt er vaxandi áhyggjuefni fyrir minjavernd á Íslandi og brýnt er að fundnar verði leiðir til að koma í veg fyrir að fornleifar spillist af völdum skógræktar. Skógur eyðileggur þó fornleifar ekki á sama hátt og skurðgröfur. Rætur trjáa sprengja veggheðslur og afmynda rústir þannig að erfitt verður að átta sig á þeim á yfirborði eða kanna þær með uppgrefti. Það er þó ekkert sem segir að hagsmunir skógræktar og minjavörslu geti ekki farið saman. Fornleifar þekja aðeins brotabrot af heildarflatamáli mögulegs skógræktarlands og ætti að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Slíkt krefst þess aðeins að fornleifastaðir séu þekktir og að skógurinn sé hirtur þannig að hann sái sér ekki sjálfur í tóftir á auðum svæðum. Byggingar sumarbústaða geta valdið miklu alvarlegri spjöllum á fornleifum ef ekki er farið að með gát. Þar gildir hinsvegar það sama og með skógrækt. Ef fornleifastaðir eru þekktir á að vera auðvelt að sneiða hjá þeim. Augljóst er að með lágmarkskynningu og viðhaldi geta fornleifastaðir aukið útivistargildi sumarbústaðalanda og því réttara að líta svo á að fornleifar auki verðmæti þeirra, frekar en að þær standi í vegi fyrir framkvæmdum.

Ekki verður tekið tillit til fornleifa á skógræktarsvæðum, sumarbústaðalöndum eða þar sem aðrar framkvæmdir eiga sér stað nema fornleifastaðir hafi verið rannsakaðir á vettvangi og staðsetning þeirra færð inn á kort. Það er þess vegna brýnt að gerðar séu

vettvangsathuganir á fornleifum á svæðinu. Skráningarsvæðið sem hér er fjallað um hefur verið byggt frá landnámsöld og er auk þess vettvangur ýmissa atburða bæði í fornsögum okkar og sögu seinni tíma. Margir athyglisverðir minjastaðir eru á skráningarsvæðinu og ljóst að miklu fleiri munu koma fram í dagsljósið við vettvangsathugun. Gera má ráð fyrir að mikið af stöðum sé í hættu og því brýnt að skrá fornleifar á vettvangi svo hægt sé að gera yfirlit um þá.

Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi eru 48 friðlýstar minjar. Þessir staðir eru á eftirtöldum svæðum og eru lýsingar á minjum fengnar úr friðlýsingaskrá:⁸

Jörð/svæði	Friðlýstar minjar
Flóa- og Skeiðamannaafreittur	Rústir fornra eyðibýla í Skeiðaafrjetti, miðhluta Þjórsárdals: Fossárdals-rúst; Rauðukamba-rúst. Rústir Lóþræla tveggja, Bergálsstaða, Sandatungu, og Lambhöfðarúst.
Fjall	Hoftóftar-leifar á hjallabrún við efri túnjaðar, hjá klettum, er kallast Hafklettar. Gvendarhaugur svonefndur, allfyrirferðarmikið holt, sem einhvern tíma hefur verið bær á, um 1500 m fram undan bænum í beina stefnu á Útverk.
Þjórsárdalur	Rústir fornra eyðibýla í Gnúpverjaafreitti, austurhluta Þjórsárdals: Sámsstaða, Skeljastaða, Steinastaða, Stangar. Lepparsstaða tveggja og þar sem heita Gjáskógar.
Árnes	Hinn svo-nefndi dómhringur í Árnesinu.
Ásólsstaðir	Rústir Stórólshlíðar og Skallakots í Þjórsárdal.
Fossnes	Fornar rústir í Sauðhúsdal, garðlög og tóft við Garðabrekku, aflangur hringur og smátóft. Akurreitur lítill í brattri brekku sunnan í Skorhól, suðvestast í túnfæti. Forn tóft, nefnd Goðatóft, austur á túninu.
Hagi	Fornleg bæjarrúst í Þjórsárdal, nefnd Snjáleifartóftir.
Hamarsheiði	Lómsstaða-rúst, í grastorfu milli tveggja gilja, er falla saman og mynda Lómsstaða-læk. Ásaselsrúst, við útfall Lómsstaðalækjar í Tungná.

⁸ Ágúst Ó. Georgsson, 1990: bls. 57-59.

Jörð/svæði	Friðlýstar minjar
Stóra- og Minna-Hof	Þingbúða-tóftir, um 30 að tölu á Árnesþingstað hinum forna. Fornar rústir fyrir vestan hlaðbrekkuna á Minna-Hofi. Tvö forn garðlög og girðing áföst við hið vestara; þau liggja ofanfrá móahæð fyrir austan túnið á Minna-Hofi ofan að Þjórsá, samhliða og eigi langt á milli. Vatnsveitustokkur forn hjá Stóra-Hofi; hann liggur frá Litla-Hraunsnefi við Kálfá austur að túni.
Laxárdalur	Rústir Miðfells. Þær eru í flötum móa fyrir sunnan djúpt gil, sem er sunnanundir Miðfelli, fast við það.
Stóri- og Minni-Núpur	Aðalgarður fyrir neðan túnin og mýrina þar á milli, endar í Hátúni. Girðing, áföst við aðalgarðinn fyrir neðan túnið. Garðlagsstúfur fyrir neðan aðalgarðinn vestan við Minna-Núpstún og framhald þess til suðurs frá alfaraveginum að Þjórsá. Garðlög tvö frá veginum við Minna-Núpstún fram að Þjórsá og þvergarður nær túninu milli þeirra. Hið suðvestara er framhald aðalgarðs, en beygist vesturávið. Girðing stór, nefnd Ólafsgærði á hjalla undir núpnem fyrir ofan tún á Minna-Núpi; í austurenda hennar eru smágirðingar. Dofrastaðir, gömul bæjarrúst, og tvær aðrar tóftir, og aflöng girðing norðaustanundir holtinu.
Sandlækur	Goðalág, svo nefnd, forn tóft á Goðavelli, nyrst í túninu.
Skaftholt	Garðlag fornt, sem liggur vestan frá Kálfá austur að Þjórsárholti, fyrir norðan Alviðru. Akurgirðing fyrir vestan niðurtúnið, mjó og löng, og lítil tóft við enda hennar.
Skríðufell	Rústir fornar í Þjórsárdal, bæjanna Áslákstungu fremri, Áslákstungu innri, Karlsstaða, ennfremur í Fagraskógi og í Grjótárkróknum, sunnan í melöldu fyrir innan Seljamýri.
Steinsholt	Ófeigsstaðarúst, neðarlega í vesturtúni hjáleigunnar Bala.
Þjórsárholt	Alviðra, gömul kotrúst í litlum hvammi norðvestanundir holtinu og garður um þveran hamarinn að framanverðu.
Ölmóðsey	Rúst í Ölmóðsey og girðingar um.

Fornleifastofnun Íslands skráði nýlega á vettvangi friðlýstar minjar í landi Fjalls, Ásólfstaða, Fossness, Haga, Hamarsheiðar, Stóra- og Minna-Hofs, Laxárdals, Stóra- og

Minna-Núps, Sandlækjar, Skaftholts, Steinsholts og Þjórsárholts í átaksverkefni sem sneri að skráningu og könnun friðlýstra staða fyrir Minjastofnun Íslands.⁹

Í Skeiða- og Gnúpverjahreppi er fjöldi staða með mikið rannsóknar- og/eða kynningargildi, til dæmis leifar af seljum og eyðibýlum sem víða er að finna. Töluverður fjöldi ferðamanna fer um sveitarfélagið, t.d. um Þjórsárdal. Til að dreifa álagi á þessum stöðum gæti það meðal annars verið ráð að kynna minjar í nágrenni þeirra. Hvað staðir henta best til rannsókna kemur hins vegar best í ljós við fornleifaskráningu á vettvangi.

Það er ljóst að svæðið sem hér um ræðir hefur að geyma menningarsögulegar auðlindir sem sjálfsagt er að reyna að nýta til rannsókna, upplýsingar og kynningar. Forsenda þess er hins vegar sú að minjastaðirnir verði skráðir á vettvangi, svo unnt sé að greina þá og miðla þeim upplýsingum sem tiltækar verða til fólks. Auk þess er mikið magn ritaðra heimilda frá öllum tímum Íslandssögunnar sem tengist svæðinu með beinum og óbeinum hætti sem gefur kost á samtvinnun upplýsinga rit- og efnismenningar.

⁹ Eva Kristín Dal & Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2015.

4. Heimildaskrá

- 1001 Þjóðleið: Jónas Kristjánsson. *Þúsund og ein þjóðleið*. Reykjavík: Sögur, 2011.
- ÁFÍ 1928: *Þjórsárdalur*. Árbók Ferðafélags Íslands. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1926.
- ÁFÍ 1956: *Árnessýsla milli Hvítár og Þjórsár*. Árbók Ferðafélags Íslands. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1956.
- ÁFÍ 1996: *Ofan Hreppafjalla*. Árbók Ferðafélags Íslands. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1996.
- ÁFÍ 1988: *Vörður á vegi*. Árbók Ferðafélags Íslands. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1988.
- Árbók 1884-85: Brynjúlfur Jónsson. „Um Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1884-1885*: 38-60.
- Árbók 1894: Brynjúlfur Jónsson. „Rannsóknir í ofanverðu Árnessþingi 1893.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1894*: 1-15.
- Árbók 1896a: Brynjúlfur Jónsson. „Rannsóknir byggðaleifa upp frá Hrunamannahreppi sumarið 1895.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1896*: 1-13.
- Árbók 1896b: Brynjúlfur Jónsson. „Um nokkur vafasöm atriði í Íslendingasögum.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1896*: 29-42.
- Árbók 1897: Brynjúlfur Jónsson. „Athugasemdir um Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1897*: 20-21.
- Árbók 1898 fylgirit: Daniel Bruun. „Gjennem affolkede bygder paa Islands indre højland. Undersøgelser foretagne i 1897.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1898. Fylgirit*: 1-77.
- Árbók 1904: Brynjúlfur Jónsson. „Fornleifafundur í Fossnesi 1903.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1904*: 23-24.
- Árbók 1905: Brynjúlfur Jónsson. „Rannsókn í Árnessþingi sumarið 1904 (að nokkru leyti áður undirbúin).“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1905*: 1-51.
- Árbók 1906: Brynjúlfur Jónsson. „Fornleifafundir.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1906*: 28-35.
- Árbók 1907: Brynjúlfur Jónsson. „Fornleifafundir.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1907*: 39-43.
- Árbók 1911: Brynjúlfur Jónsson. „Lómsstaðir.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1911*: 65.
- Árbók 1914: Björn Bjarnason. „Um örnefni.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1914*: 9-16.
- Árbók 1949-50: Kristján Eldjárn og Jóhann Briem. „Byggðaleifar í Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1954*: 102-119.
- Árbók 1954: Gísli Gestsson og Sigurður Þórarinnsson. „Tvennar bæjarrústir frá seinni öldum.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1954*: 5-22.
- Árbók 1961: Kristján Eldjárn. „Bær í Gjáskógum í Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1961*: 7-46.
- Árbók 1967: Kristján Eldjárn. „Skýrsla um Þjóðminjasafnið 1966.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1967*: 125-140.
- Árbók 1976: Sveinbjörn Rafnsson. „Sámsstaðir í Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1976*: 39-120.
- Árbók 1979: Þór Magnússon. „Fornkuml í Hólaskógi í Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1979*: 91-96.

- Árbók 1984:** Brynjúlfur Jónsson. „Rústir á Sámsstöðum í Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1984*: 191-192.
- Árni Magnússons *levned og skrifter*. II. bindi. København: Kommissionen for det Arnemagnæanske legat, 1930.
- Árnesingur I:** Steinar Pálsson. „Leit eftir förum – náttstaðir á Gnúpverjafrétti.“ *Árnesingur. Rit I* (1990): 165-174.
- Árnesingur VI:** Steinþór Gestsson. „Fjárleitir og fjallkóngar í Gnúpverjahreppi.“ *Árnesingur. Rit VI* (2004): 121-172.
- Árnesingur XI:** Árdís Jónsdóttir. „Skaftholtsréttir.“ *Árnesingur. Rit XI* (2012): 65-88.
- Friðlýsingaskrá:** Ágúst Ó. Georgsson. *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornminjar*. Reykjavík: Fornleifanefnd, 1990. Sótt af: <http://www.minjastofnun.is/media/skjol-i-grein/fridlysingaskra-med-vidbotum.pdf>.
- Birna Lárusdóttir. *Stóri-Núpur. Fornleifakönnun. FS147-01081*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, 2001.
- Bjarni F. Einarsson. *Fornleifaskráning í Þjórsárverum. Skráning vegna mats á umhverfisáhrifum..* Reykjavík: Fornleifafræðistofan, 1999.
- Bjarni F. Einarsson. *Stækkun Búrfellsvirkjunar. Fornleifarskráning vegna deiliskipulags við Búrfellsstöð. Skeiða- og Gnúpverjahreppur*. Reykjavík: Fornleifafræðistofan, 2015.
- BL:** Björn Lárusson. *The old Icelandic land registers*. W.F. Salisbury þýddi. Lundur: Lund University, 1967.
- DI:** *Diplomatarium Islandicum* eða *Íslenskt fornbréfasafn*. I-XV. Kaupmannahöfn/Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1857-1972.
- Dulrænar smásögur*. Brynjúlfur Jónsson safnaði. [Án útgáfustaðar]: Menningar- og fræðslusamband alþýðu, 1955.
- Einar Gestsson. *Heima og heiman*. [Án útgáfustaðar]: [Án útgefanda], 1985.
- Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir. *Friðlýstar minjar á Suðurlandi: skráningarátak. FS570-14171*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, 2015.
- FEB:** *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752-1757*. Haraldur Sigurðsson og Helgi Hálfánarson, Reykjavík 1943.
- FF I:** *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823*. I bindi. Sveinbjörn Rafnsson (ritstjóri). Reykjavík: Örn og Örlygur, 1983.
- FGI:** *Forntida gárdar í Island*. Marten Stenberger (ritstjóri). København: Munksgaard, 1943.
- Fortidsminder:** Bruun, Daniel. *Fortidsminder og nutidshjem paa Island*, 2. útg. København: Gyldendal, 1928.
- FSP:** Sveinn Pálsson. *Ferðabók Sveins Pálssonar. Dagbækur og ritgerðir 1791-1797*. Reykjavík: Snælandsútgáfan, 1945.
- FPT:** Þorvaldur Thoroddsen. *Ferðabók. Skýrslur um rannsóknir á Íslandi 1882-1898*. I-IV. bindi. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag 1914.
- GR II:** Bragi Sigurjónsson (ritstjóri). *Göngur og réttir. II bindi*. Árnessýsla og Mýrarsýsla. Akureyri: Skjaldborg, 1984.
- Guðmundur Daníelsson. *Þjóð í önn: viðtöl og þættir*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1965.
- Helgi Skúli Kjartansson. „Áveiturnar miklu á Skeið og Flóa.“ *Skírnir*, 162, nr. 2 (1988): 330-360.
- Huld:** Snæbjörn Jónsson. *Huld. Safn Alþýðlegra fræða íslenskra*. I-II. bindi. Reykjavík: The English Bookshop, 1935.

- ÍF: *Íslensk fornrit*. I-XVII. bindi. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1935-2002.
- ÍV: Árni Björnsson. *Íslenskt vættatal*. Reykjavík: Mál og menning, 1990.
- Jarðabréf: *Jarðabréf frá 16. og 17. öld: útdrættir*. Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1993.
- JÁM II: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Árnassýsla*. II bindi. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1918-1921.
- JJ: Johnsen, J. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn: [Án útgefanda], 1847.
- JS: Jón Eiríksson. *Jarðabók Skeiðahrepps*. [Án útgáfustaðar]: Ungmennafélag Skeiðahrepps, 2008.
- KEKH 2000: Kristján Eldjárn. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*. Reykjavík: Mál og menning, 2000.
- KK I: Kálund, Kristian. *Íslenskir sögustaðir. Sunnlendingafjórðungur I*. Reykjavík: Örn og Örlygur, 1984.
- LFP: Bjarni Harðarson. *Landið, fólkið og þjóðtrúin. Árnassýsla*. Selfoss: Sunnlenska bókaútgáfan, 2001.
- Ný félagsrit 1848: „Lýsing á Sprengisandi,“ *Ný félagsrit, gefin út af nokkrum Íslendingum. Áttunda ár (1848)*: 53-66.
- Orri Vésteinsson. *Menningarminjar á miðhálandi Íslands*. FSO19-95042. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, 1996.
- PP: Sveinn Nielsson. *Presta tal og prófasta á Íslandi*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1869.
- Ragnheiður Traustadóttir. *Greinargerð vegna umhverfismats: Fyrirhugað vegarstæði um Gaukhöfða í Þjórsárdal 23. nóvember 1995*. Reykjavík: Fornleifanefnd Þjóðminjasafns Íslands, 1995.
- Ruins of the Saga Time:** Þorsteinn Erlingsson. *Ruins of the Saga-Time: Being an Account of Travels and Explorations in Iceland in the Summer of 1895*. London: D. Nutt, 1895.
- Saga sveitarstjórnar:** Lýður Björnsson. *Saga sveitarstjórnar á Íslandi*. I.-II. bindi. Reykjavík: Almenna Bókafélagið, 1972-1979.
- SB I: *Sunnlenskar byggðir. Tungur, Hreppar, Skeið*. I bindi. [Án útgáfustaðar]: Búnaðarsamband Suðurlands, 1980.
- Scott, Peter og James Fisher. *A Thousand Geese*. London: Collins, 1953.
- Skýrsla FÍ I: *Skýrsla um Forngripasafn Íslands í Reykjavík I*. Sigurður Guðmundsson. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1868.
- Sólveig Guðmundsdóttir Beck. *Deiliskráning í landi Réttarholts í Árnassýslu*. FS337-0633I. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, 2007.
- SSÁ: *Árnassýsla: Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843*. Reykjavík: Sögufélag, 1979.
- SSP: *Þingeyjarsýslur: Sýslu og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839 1844*. Reykjavík: Gott mál, 1994.
- Steffen Stummann Hansen og Orri Vésteinsson (ritstjórar). *Archaeological investigations in Þjórsárdalur 2001*. FSI81-0004I. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, 2002.
- StSÍ: *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta*. I-VI. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1856-1939.

- Sturl:** *Sturlunga saga*. I.-II. bindi. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn sáu um útgáfuna. Reykjavík: Sturlungaútgáfan, 1946.
- Tímarit 1870:** Brynjúlfur Jónsson. „Um þriðjúngamót í Rangárþingi o.s.fr. (Framhald).“ *Tímarit gefið út af Jóni Péturssyni, 2. bindi* (1870): 92-114.
- ÚAT:** Ólafur Briem. *Útilegumenn og auðar tóftir*. Önnur útgáfa. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1983.
- Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson. „Ved helvedets port,“ *Skalk, nr. 4* (1996): 11-15.
- Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson. „Stöng og Þjórsárdalur-bosættelsens ophæt.“ *Hikuin, nr. 15* (1989): 75-102.
- Þorvaldur Thoroddsen. *Landskjálftar á Íslandi*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1905.
- ÞJÁ:** *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri*, I.-VI. bindi, Jón Árnason safnaði, ný útg. Reykjavík: Þjóðsaga, 1961.

Óprentaðar heimildir

Fornleifastofnun Íslands

Rúnar Leifsson. Deiliskipulag fyrir frístundabyggð að Kílhrauni: óútgefið bréf um niðurstöður fornleifaskráningar, 2006. Varðveitt á Fornleifastofnun Íslands.

Landsbókasafn Íslands

Hkort: Dönsku herforingjaráðskortin 1905-1915. Sótt af <http://islandskort.is/is/category/list/29>

Landmælingar Íslands

Túnakort 1906: Uppmælingar Dana á heimatúnum frá árunum 1906-1908. Landmælingar Íslands.

Örnefnasjá LMÍ. Sótt af <http://atlas.lmi.is/kortasja/>

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

AM 262 4to: *Máldagar Skálholtskirkju, 1590-1610*. Kaupmannahöfn og Reykjavík: Arnamagnæanske samling

AM 263 fol: *Máldagabók, 1598*. Kaupmannahöfn og Reykjavík: Arnamagnæanske samling

Þjóðskjalasafn Íslands

Landamerkjabréf: *Árnessýsla – Landamerkjabók 1883-1949*. Reykjavík: Þjóðskjalasafn Íslands.

Túnakort 1919/1920: Túnakort Skeiðahrepps & Gnúpverjahrepps. Reykjavík: Þjóðskjalasafn Íslands.

Örnefnastofnun Íslands:

Núpur-skýring talna á korti: Núpur. Skýring talnanna á uppdrætti Núplands. Brynjúlfur Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.

- Ö-Afréttur Gnúpverja: Örnefnaskrá Afréttar Gnúpverjahrepps. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Arakot JE: Örnefnaskrá Arakots. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1997.
- Ö-Arakot ÞE: Örnefnaskrá Arakots. Þorsteinn Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Álfsstaðir BH: Örnefnaskrá Álfsstaða. Bjarni Harðarson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2003.
- Ö-Álfsstaðir JE: Örnefnaskrá Álfsstaða. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2003.
- Ö-Álfsstaðir Svör: Álfsstaðir. Spurningar og Svör. Hafliði Ketilsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1988.
- Ö-Árhraun: Örnefnaskrá Árhrauns. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Ásar: Örnefnaskrá Ása. Edda Lilja Sveinsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Ásar Aths: Ásar. Athugasemdir og viðbætur. Kristján Sveinsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1979.
- Ö-Ásbrekka: Örnefnaskrá Ásbrekku. Jónína Hafsteinsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1986.
- Ö-Ásbrekka Aths: Ásbrekka. Athugasemdir. Jónína Hafsteinsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1986.
- Ö-Ásólfstaðir BG: Örnefnaskrá Ásólfstaða. Böðvar Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1980.
- Ö-Ásólfstaðir BJ: Örnefnaskrá Ásólfstaða. Brynjólfur Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Austurhlíð: Örnefnaskrá Austurhlíðar. Kristín Sigurðardóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1990.
- Ö-Birnustaðir JE: Örnefnaskrá Birnustaða. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2003.
- Ö-Birnustaðir JE eldra: Örnefnaskrá Birnustaða. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Blesastaðir JE: Örnefnaskrá Blesastaða. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Blesastaðir JE eldra: Örnefnaskrá Blesastaða. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Borgarkot JE: Örnefnaskrá Borgarkots. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1998.
- Ö-Borgarkot JE eldra: Örnefnaskrá Borgarkots. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Brjánsstaðir JE: Örnefnaskrá Brjánsstaða. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2001.
- Ö-Brjánsstaðir KE: Örnefnaskrá Brjánsstaða. Kristján Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1976.
- Ö-Brúnavallakot JE: Örnefnaskrá Brúnavallakots. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Efri-Brúnavellir: Örnefnaskrá Efri-Brúnavalla. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.

- Ö-Efri-Brúnavellir Svör: Efri-Brúnavellir. Spurningar og svör Hjörtur Ólafsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Eystra-Geldingaholt ÞB: Örnefnaskrá Eystra-Geldingaholts. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Eystra-Geldingaholt Óþ: Örnefnaskrá Eystra-Geldingaholts. Óþekktur skrásetjari. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Fjall JG: Örnefnaskrá Fjalls. Jón Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1976.
- Ö-Fjall JE: Örnefnaskrá Fjalls. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2002.
- Ö-Flóa- og Skeiðamannafréttur: Örnefnaskrá Flóa- og Skeiðamannafréttar. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Flóamannafréttur milli Kisár og Dalsár: Örnefni á Flóamannafrétti milli Kisár og Dalsár. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Fossnes BJ: Örnefnaskrá Fossness. Brynjólfur Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Fossnes ÞG: Örnefnaskrá Fossness. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Framnes JG: Örnefnaskrá Framness. Jón Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1976.
- Ö-Framnes JE: Örnefnaskrá Framness. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2003.
- Ö-Hagi BJ: Örnefnaskrá Haga. Brynjólfur Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hagi HG: Örnefnaskrá Haga. Haraldur Georgsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Hagi ÞB: Örnefnaskrá Haga. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hamarsheiði Gr: Hamarsheiði Greinargerð. Sigríður Jóhannsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1984.
- Ö-Hamarsheiði SJ: Örnefnaskrá Hamarsheiðar. Sigríður Jóhannsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hamrar: Örnefnaskrá Hamra. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hamrar Aths: Hamrar. Athugasemdir. Jón Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1988.
- Ö-Háholt Óþ: Örnefnaskrá Háholts. Óþekktur skrásetjari. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Háholt ÞB: Örnefnaskrá Háholts. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hlemmiskeiði JE: Örnefnaskrá Hlemmiskeiðis. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Hlemmiskeiði JE eldra: Örnefnaskrá Hlemmiskeiðis. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hlemmiskeiði ÞB: Örnefnaskrá Hlemmiskeiðis. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hlíð Aths LP: Hlíð. Nokkrar skýringar við örnefni. Lýður Pálsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1974.

- Ö-Hlíð Aths ÞB: Hlíð. Athugasemdir við örnefnaskrá Þorsteins Bjarnasonar. Lýður Pálsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Hlíð LP: Örnefnaskrá Hlíðar. Lýður Pálsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Hlíð PL: Örnefnaskrá Hlíðar. Páll Lýðsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1912.
- Ö-Hlíð ÞB: Örnefnaskrá Hlíðar. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Húsatóftir JE: Örnefnaskrá Húsatófta. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Húsatóftir JE eldra: Örnefnaskrá Húsatófta. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Húsatóftir VP: Örnefnaskrá Húsatófta. Vilhjálmur Þorsteinsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Hæll BJ: Örnefnaskrá Hæls. Brynjúlfur Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Hæll EE: Örnefnaskrá Hæls. Eiríkur Einarsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1938.
- Ö-Hæll Svör: Hæll. Svör við Spurningum. Steinþór Gestsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2002.
- Ö-Hæll ÞB, SJ og SG: Örnefnaskrá Hæls. Þorsteinn Bjarnason, Sigríður Jóhannsdóttir og Steinþór Gestsson skráðu. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2002.
- Ö-Kálfhóll JE: Örnefnaskrá Kálfhóls. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Kálfhóll JE eldra: Örnefnaskrá Kálfhóls. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Kílhraun JE: Örnefnaskrá Kílhraun. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Kílhraun JE eldra: Örnefnaskrá Kílhraun. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Kílhraun JH: Örnefnaskrá Kílhraun. Jónína Hafsteinsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1980.
- Ö-Langamýri JE: Örnefnaskrá Löngumýrar. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1997.
- Ö-Langamýri ÞE: Örnefnaskrá Löngumýrar. Þorsteinn Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Laxárdalur GG: Örnefnaskrá Laxárdals. Guðný Guðnadóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1979.
- Ö-Laxárdals ÞB: Örnefnaskrá Löngumýrar. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Miðbýli HÞ: Örnefnaskrá Miðbýlis eða Miðbælis. Hinrik Þórðarson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1976.
- Ö-Miðbýli JE: Örnefnaskrá Miðbýlis. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Miðhús VB: Örnefni í landi Miðhúsa í Eystri-hrepp. Valdimar Bragason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2009.
- Ö-Minna-Hof Aths: Minna-Hof. Athugasemdir. Steindór Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1987.

- Ö-Minna-Hof Kort: Minna-Hof. Örnefnakort. Steindór Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1987.
- Ö-Minna-Hof Óþ: Örnefnaskrá Minna-Hofs. Óþekktur skrásetjari. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Minna-Hof SG: Örnefnaskrá Minna-Hofs. Steindór Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1984.
- Ö-Minna-Hof ÞB: Örnefnaskrá Minna-Hofs. Þ.B. skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Minni-Mástunga: Örnefnaskrá Minni Mástungu. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Núpur: Örnefnaskrá [Stóra-]Núps. Jóhann Briem skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1949.
- Ö-Ólafsvallahverfi: Örnefnaskrá Ólafsvallahverfis. Þorsteinn Bjarnason skráði eftir hdr. Brynjúlfs Jónssonar frá Minna-Núpi. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Ólafsvallatorfan: Örnefnaskrá Ólafsvallatorfunnar. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Ólafsvallatorfan eldra: Örnefnaskrá Ólafsvallatorfunnar. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Ólafsvellir: Örnefnaskrá Ólafsvalla. Þorsteinn Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Ólafsvellir Aths: Ólafsvellir. Athugasemdir. Jónína Hafsteinsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Reykir JE: Örnefnaskrá Reykja. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Reykir ÞB: Örnefnaskrá Reykja. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Reykir ÞE: Örnefnaskrá Reykja. Þorsteinn Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Skammbeinsstaðir: Örnefnaskrá Skammbeinsstaða. Brynjúlfur Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Skammbeinsstaðir Aths: Skammbeinsstaðir. Athugasemdir. Steindór Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1987.
- Ö-Sandlækur GL: Örnefnaskrá Sandlækjar og Breiðaness. Gunnhildur Loftsdóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1981.
- Ö-Sandlækur ÞB: Örnefnaskrá Sandlækjar. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Skaftholts ÞB: Örnefnaskrá Skaftholts. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Skarð SI: Örnefnaskrá Skarðs. Steinþór Ingvason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1983.
- Ö-Skarð ÞB: Örnefnaskrá Skarðs. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Skaldabúðir: Örnefnaskrá Skaldabúða. Elli Runólfur Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Skeiðháholt JE: Örnefnaskrá Skeiðháholts. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1999.

- Ö-Skeiðháholt JE eldra:** Örnefnaskrá Skeiðháholts. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Skeiðháholt Svör:** Örnefnaskrá Skeiðháholts. Spurningar og svör. Bjarni Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1999.
- Ö-Skriðufell Aths JÓ:** Skriðufell. Athugasemdir. Jóhann Ólafsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Skriðufell Aths LP:** Skriðufell. Athugasemdir. Lýður Pálsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1979.
- Ö-Skriðufell BG:** Örnefnaskrá Skriðufells. Böðvar Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1976.
- Ö-Skriðufell BJ:** Örnefnaskrá Skriðufells. Björn Jóhannsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1980.
- Ö-Skriðufell ÞB:** Örnefnaskrá Skriðufells. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Steinsholt EL:** Örnefnaskrá Steinsholts. Eiríkur Loftsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1982.
- Ö-Steinsholt JE:** Örnefnaskrá Steinsholts. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1977.
- Ö-Steinsholt ÞB:** Örnefnaskrá Steinsholts. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1982.
- Ö-Stóra-Hof Aths:** Stóra-Hof. Athugasemdir Steindór Guðmundsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1987.
- Ö-Stóra-Hof GÓ:** Örnefnaskrá Stóra-Hofs. Guðjón Ólafsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Stóra-Hof Óþ:** Örnefnaskrá Stóra-Hofs. Óþekktur skrásetjari. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Stóra-Hof Svör:** Stóra-Hof. Spurningar og svör. Guðjón Ólafsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1984.
- Ö-Stóra-Hof ÞB:** Örnefnaskrá Stóra-Hofs. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Stóra-Mástunga KE:** Örnefnaskrá Stóru-Mástungu. Kolbeinn Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1911.
- Ö-Stóra-Mástunga Óþ:** Örnefnaskrá Stóru-Mástungu. Óþekktur skrásetjari. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Stóra-Mástunga ÞB:** Örnefnaskrá Stóru-Mástungu. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Stóri-Núpur og Minni-Núpur ÓB:** Örnefnaskrá Stóra-Núps og Minna-Núps. Ólafur Briem skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1979.
- Ö-Stóri-Núpur og Minni-Núpur ÞB:** Örnefnaskrá Stóra-Núps og Minna-Núps. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Syðri-Brúnavellir JE:** Örnefnaskrá Syðri-Brúnavalla. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Syðri-Brúnavellir KB:** Örnefnaskrá Syðri-Brúnavalla. Kristín Bjarnadóttir skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Útverk JE:** Örnefnaskrá Útverka. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.

- Ö-Útverk **HB**: Örnefnaskrá Útverka. Hinrik Þórðarson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1979.
- Ö-Vestra-Geldingaholt **ÞB**: Örnefnaskrá Eystra-Geldingaholts. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Vestra-Geldingaholt **Óþ**: Örnefnaskrá Eystra-Geldingaholts. Óþekktur skrásetjari. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Vesturleit: Örnefnaskrá fyrir Vesturleit Flóa- og Skeiðamannaafreittar. Óþekktur skrásetjari. Skráin fannst ekki á Örnefnastofnun við leit og því er uppruni hennar óþekktur.
- Ö-Vorsabær **JE**: Örnefnaskrá Vorsabæjar. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 2004.
- Ö-Vorsabær **JE eldra**: Örnefnaskrá Vorsabæjar. Uppkast Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1996.
- Ö-Vorsabær **ÞB**: Örnefnaskrá Vorsabæjar. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Votamýri **JE**: Örnefnaskrá Votamýrar. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1999.
- Ö-Votamýri **JE eldra**: Örnefnaskrá Votamýrar. Jón Eiríksson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Þjósárholt **JJ**: Örnefni í Þjósárholtlandi 1927. Jón Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1927.
- Ö-Þjósárholt **JJ yngri**: Örnefnaskrá Þjósárholt. Jón Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1936.
- Ö-Þjósárholt **ÞB**: Örnefnaskrá Þjósárholt. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Þrándarholt **SI**: Örnefnaskrá Þrándarholts, Þrándarlunds og Stöðulfells. Steinþór Ingvason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Þrándarholt **Svör**: Þrándarholt. Spurningar og svör. Steinþór Ingvason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1986.
- Ö-Þrándarholt **ÞB**: Örnefnaskrá Þrándarholts. Þorsteinn Bjarnason skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, e.d.
- Ö-Ölmóðsey: Örnefnaskrá Ölmóðseyjar. Jón Jónsson skráði. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1985.
- Örnefnaskrá **Brynjúlfs Jónssonar**: Handrit Brynjúlfs Jónssonar frá Minna-Núpi. Um 1910. Reykjavík: Örnefnastofnun.
- Örnefnaskrá **Gests Jónssonar**: Örnefnaskrá Skaftholts. Gestur Jónson og Þórhallur Vilmundarson skráðu. Reykjavík: Örnefnastofnun, 1976-77.

Annað:

- Örnefnaskrá **Ingunnar Halldórsdóttur**: Örnefni og staðarheiti í landi Skaftaholts í Gnúpverjahreppi áður en því var skipt þ.e. í tíð Halldórs Benjamínssonar og fjölskyldu. Ingunn Halldórsdóttir skráði. Í einkaeigu.